

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Benczes István

Gazdasági növekedés és versenyképesség intézményi perspektívában

Benczes István
Gazdasági növekedés és versenyképesség intézményi perspektívában
A magyar eset (2008–2019)

Vákát

Benczes István

Gazdasági növekedés és versenyképesség intézményi perspektívában

A magyar eset (2008–2019)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ
Budapest, 2022

Szerző
Benczes István

Szakmai lektorok
Kolozsi Pál
Kutasi Gábor
Várpalotai Viktor

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: György László
Korrektor: Bíró Csilla
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

Nyomdai kivitelezés: Pátiria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-963-531-594-9 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-596-3 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-595-6 (ePub)

© A szerző, 2022
© A kiadó, 2022
Minden jog védve.

Tartalom

Előszó	7
Bevezetés	9
A feladvány	10
Keretek, feltevések, korlátok	12
Szerkezet	14
I. rész – A fejlődés intézményi támaszai	17
Intézmények és (új) intézményi megközelítés	19
Új intézményi gazdaságtan	20
Intézmények	28
Az intézményi elemzés „aranyhármasa”	35
Gazdasági növekedés, gazdasági fejlődés és intézmények	41
A neoklasszikus növekedési modell	41
Endogén növekedési modellek	44
A gazdasági fejlődés Douglass North történeti institucionalista elméletében	49
Acemoglu, Johnson és Robinson intézményi elmélete	58
Hatékony versus redisztributív intézmények	63
Növekedés és intézmények: empirikus igazolási kísérletek	69
Humán tőke, politikai stabilitás és piacok	69
A tulajdonjogok biztonsága	71
A szélesebb kontextus: a társadalmi infrastruktúra	73
A jogrendszer szerepe	74
Újabb hullámok (a 2000-es évek)	76
A gyarmati múlt magyarázó ereje	78
„Az intézmények mindent visznek”	81
Néhány reflexió	85
Kormányzás és gazdasági fejlődés	89
A fejlődés gazdaságtanától a (jó) kormányzásig	90
A kormányzás eltérő értelmezései	97
A jó kormányzás felé: rossz kormány(zás), rossz állam...	102
A jó kormányzás és a gazdasági fejlődés kapcsolata (a kauzalitás problémája)	104
A (jó) kormányzás mérése	107
A Világbank adatbázisa: Worldwide Governance Indicator	108
A WGI kritikája	111
Versenyképesség és kormányzás	114
Global Competitiveness Index	116
A Világbank Doing Business indexe	117

Az Európai Unió gazdasági kormányzási rendszere	121
Fiskális szabályok alkalmazása	122
Kormányzás a válság után	128
A maastrichti kompromisszum meghaladása (?)	136
A fiskális politikán túl...	138
A makrogazdasági egyensúlyhiány-eljárás	139
Az eljárás kritikái	141
Az IMF 4-es cikk szerinti konzultációja (stabilitás versus növekedés)	143
Az IMF-jelentés fókuszpontjai	145
Kritikák és nem keynesi hatások	148
II. rész – Magyarország (2008–2019)	153
Magyarország a válság viharában	155
A 2008. évi válság és kezelése	156
Az EU szerepe a kimentésben	161
Az új tagállamok az unióban	163
Az Európai Bankkoordinációs Együttműködés	164
Válságkezelés a második Orbán-kormány alatt	166
Radikális reformok: A Széll Kálmán Terv a nem keynesi hatások perspektívájában	171
Devizahitelezés és következményei	182
Makrogazdasági körkép	185
Új utakon: nem szokványos gazdaságpolitika	189
Az adórendszer átalakítása	190
Különadók	191
A személyi jövedelemadó	196
Rezsidijsökkentés	199
Közfoglalkoztatás – közmunka	201
Stratégiai partnerség	206
A tágabb intézményi környezet	210
Újabb fordulatra várva. Magyarország a koronavírus-járvány előtt...	215
A magyar gazdaság versenyképessége: kihívások és buktatók	215
Versenyképesség és beruházás	221
Kormányzati preferenciák és költségvetés	227
Költségvetési szabályok Magyarországon	227
A költségvetés kiadási oldala	232
Magyarország és az EU közös költségvetése	237
Zárszó	242
Felhasznált irodalom	247

Előszó

A kutatás és e könyv megírása a Nemzeti Közszerológiai Egyetem 2019-ben kiírt kutatási pályázatának köszönhetően valósulhatott meg. Az Eötvös József Kutatóközpont Gazdaság és Versenyképesség Kutatóintézete által meghirdetett *21. századi közép-európai versenyképesség és növekedés vállalati és makrogazdasági megközelítésből* című pályázatára nyújtottam be pályamunkámat *A közép-kelet-európai régió és kiemelten Magyarország gazdasági növekedésének, versenyképességének és integrációjának makrogazdasági és intézményi feltételrendszere* címmel. Ezúton is szeretném megköszönni az NKE, valamint a GVK anyagi és szakmai támogatását, illetve külön is köszönöm Kutasi Gábornak, hogy támogatta e projekt megvalósítását, és a kutatási év során konzultációkkal és hasznos észrevételeivel segítette munkámat.

A kézirat első változatának lezárására 2020. december 30-án került sor. Az első változatot, illetve annak bizonyos egységeit, fejezeteit három szakmai lektor is olvasta, véleményezte. A három lektor – Kolozi Pál, Kutasi Gábor, Várpalotai Viktor – észrevételei és javaslati nagyban meghatározták a végső szöveg létrejöttét, amit a kedves Olvasó most a kezében tart. Habár a szerkezet és a megközelítésmód érdemben nem változott, több helyütt is jelentős mértékben átdolgoztam az eredeti kéziratot. Ez különösen igaz a monográfia második nagy egységére, a magyar esettanulmányra. Tanulságos volt megtapasztalni, hogy a magyar eset valójában annyiféle, ahányan gondolkozunk róla. Lektoraim tanácsát megfogadva a végső változatba ezért egyfelől bekerültek olyan források is, amelyek eltérő perspektívában és tartalommal értelmezik az elmúlt évtized gazdaságpolitikai döntéseit és történéseit, másfelől pedig tompítottam a korábbi változat azon megjegyzéseit, amelyeket bírálóim értéktelítettnek tekintettek.

A témaválasztás, illetve az intézményeknek juttatott kiemelt szerep az, amivel e kötet szerzőjeként a végső változatban (is) jelezni kívántam értékválasztásomat.

Budapest, 2021. május

A szerző

Vákát

Bevezetés

A 2020 tavaszán Európát is elérő koronavírus-járvány a II. világháborút követő időszak legdrasztikusabb gazdasági sokkjának bizonyult a kontinensen. De még ennél is drámaibb hatással bírt a tény, hogy békeidőkben százezrek váltak a járvány áldozataivá a kontinensen. A visszaesést részben a járvány emberáldozatai miatt fogatosított szigorú kormányzati intézkedések – mint például a kijárási tilalmak vagy a határok lezárása – okozták. De ugyanezen kormányok voltak azok is, amelyek az első hullám lezárultával masszív pénzköltésbe kezdtek, hogy enyhítsék a társadalmi-gazdasági károkat. Az unió gazdasága így összességében 6,3 százalékkal esett vissza 2020-ban (szemben a világ egészében érvényesült 4,3 százalékos visszaesssel).¹ A legjobban Spanyolországban volt érezhető a járvány gazdasági hatása, ahol 11 százalék feletti volt a visszaesés. De az EU több államában is 8–10 százalék közeli értéket mértek (így Görögországban, Horvátországban, Olaszországban, Máltán vagy Franciaországban is).

Ma még nem látható, hogy a járvány és a járvány utáni intézkedések milyen hosszútávú hatásokkal járnak majd Európában, miként érintik az európai gazdaság növekedési képességét, átrajzolják-e gazdasági struktúráját stb. Kevés tudásunk van arról, hogy miként lehet jól kezelni egy ilyen sokkot tagállami szinten, és még kevesebb arról, hogy mit tud az unió tenni a siker érdekében. Nem lehet megjósolni, hogy visszatér-e az unió ahhoz a felívelő pályához, amit a 2008-ban kirobbant, majd 2010-re az egész Európai Uniót letaglózó pénzügyi és gazdasági, majd államadósság-válságot maga mögött hagyó Európa 2015–2016 fordulójától kezdődően egészen 2019 végéig érzékelt. Ahogyan ma még az sem világos, hogy maga az európai integráció milyen irányban fejlődik majd, miként hat(ott) rá a vilá járvány: vajon a tagállami pozíciók erősödnek-e tovább, vagy a szupranacionális szint megerősödése várható a jövőben?

Az Európai Bizottság jelentései alapján a 2020 előtti növekedési fordulat haszonélvezői leginkább Közép- és Kelet-Európa gazdaságai voltak. A régiós tagállamok mellett csak Írország, Málta, Ciprus és Luxemburg bizonyultak képesnek 2 százalék feletti gazdasági növekedésre. Közvetlenül a járvány kirobbanását megelőzően, azaz 2019-ben, ráadásul a régiós tagállamok közül Magyarország teljesített az egyik legjobban, 4,6 százalékos éves növekedést elérve. Lengyelországban és Magyarországon az unió átlagához mért növekedési differencia 2018-ban és 2019-ben így már 3 százalékpontot ért el, jelentős mértékben felgyorsítva reménybeli felzárkózásukat.² A 2020 elején kitört vilá járvány ezt a felívelést törte meg.

¹ European Commission: *Statistical Annex to European Economy*. Brussels, 2021.

² European Commission: *Statistical Annex to European Economy*. Brussels, 2019; European Commission (2020a): i. m.; European Commission (2021): i. m.

A feladvány

A visegrádi országcsoporthoz kiemelkedő gazdasági növekedést produkált a járványt közvetlenül megelőző időszakban. Magyarország pedig még ezen országcsoporthoz belül is rendkívül meggyőző növekedési teljesítményt mutatott. Ez pedig már önmagában is magyarázatot igényel. A feladvány nem önmagában a kimagasló növekedési ráta, hanem az a tény, hogy Magyarország, a másik három visegrádi ország kíséretében, úgy volt képes e kiemelkedő növekedési teljesítményre, hogy közben a nemzetközi intézetek versenyképességi rangsoraiban – Csehország kivételével – rendre (és tartósan) elmarad(nak) az unió magországitól. Sőt valójában a visegrádi országcsoporthoz belül is jelentős mértékű szóródás figyelhető meg. Ezt kívánja szemléltetni az 1. táblázat is, felvonultatva a meghatározó nemzetközi versenyképességi rangsorok (így a Világbank, a World Economic Forum vagy az IMD) legfrissebb eredményeit.

1. táblázat: A visegrádi négyek helyezései országgrangorokban

	GDP/fő ¹	HDI	WGI ²	WEF	IMD	Doing business
1	Luxemburg	Írország	Hollandia	Hollandia	Dánia	Dánia
2						
3						
4						Észtország
5						
6						
7			Észtország			
8						
9						
10					Észtország	
11						
12		Csehország	Csehország			Lengyelország
13				Észtország		
14	Csehország			Csehország	Csehország	Csehország
15						
16		Észtország	Lengyelország			
17				Lengyelország		Szlovákia
18	Észtország					
19		Lengyelország	Szlovákia		Lengyelország	
20	Lengyelország					Románia
21	Szlovákia	Szlovákia		Szlovákia		Magyarország
22	Magyarország				Magyarország	
23			Magyarország	Magyarország	Bulgária	
24		Magyarország		Bulgária		Bulgária

GDP/fő ¹	HDI	WGI ²	WEF	IMD	Doing business
25 Románia		Bulgária	Románia	Románia	
26	Bulgária			Szlovákia	
27 Bulgária	Románia	Románia	Horvátország	Horvátország	Málta

Megjegyzések: ¹vásárlóerő-paritáson számolva; ²a szabályozás minősége alapján. A táblázatban minden esetben feltüntettük az első és az utolsó helyezett országot. A visegrádi négyek mellett továbbá – referenciaként – Észtország – mint az új tagállamok legjobban teljesítője –, valamint Bulgária és Románia szerepel

Forrás: IMD: *World Competitiveness Ranking 2020*. Geneva, 2020; World Bank Group: *Doing Business Report*. Washington D. C., 2020; WEF: *Global Competitiveness Report*. Geneva, World Economic Forum, 2019; UNDP: *Human Development Report*. Geneva, 2020, World Bank: *Worldwide Governance Indicators*. 2020 alapján a szerző szerkesztése

A visegrádi négyekben tapasztalt kimagasló gazdasági növekedés egyfelől, illetve a versenyképességi rangsorokban való gyengébb helyezés és viszonylag nagy szórás másfelől jelentette látszólagos ellentmondás reflexiót igényel. A feloldás történhet például a neoklasszikus növekedési modell úgynevezett abszolút konvergencia hipotézise alapján, amely az új tagállamok látványos konvergenciájában nem talál semmi különöset, azt evidenciaként kezeli, hiszen az alacsony indulóértékek okán ezen tagállamok viszonylag gyorsabban képesek növekedni, így közelítve a magállamok fejlettségi szintjét. E megközelítésben maguk az intézmények nem számítanak, nem képezik részét az elemzéseknek. Ám ha pusztán a neoklasszikus modell alapján kívánnánk következtetni a felzárkózás sebességére, akkor nem volna értelmezhető Észtország kimagasló teljesítménye, Bulgária lemaradása vagy a visegrádi négyek között is kimutatható különbségek.³ Az endogén növekedési elméletek, amelyek az egyes részpiacok és különösen a makro-, mezo- és mikro-szintű szabályozás, illetve ezzel összefüggésben a gazdasági intézményrendszer és politikák, valamint a versenyképességi kondíciók fontosságára irányítják a figyelmet, egyebek mellett éppen arra mutatnak rá, hogy ez a fajta automatizmus a valóságban nem igazolható, sőt a differenciák akár tartóssá is válhatnak.

Következésképpen felvethető, hogy a versenyképesség maga is olyan endogén tényező, amely egyebek mellett éppen a gazdasági fejlettség előrehaladásának függvénye. A gazdasági (fel)fejlődés ugyanis olyan minőségi társadalmi-gazdasági transzformációt jelent, amely megerősíti mindazon intézményi támaszokat egy gazdaságban, amelyek a tartós

³ A visegrádi tömbön belül Szlovákia önmagában is feladvány lehet, hiszen egyedüliként vezette be az egységes fizetőeszközt, az eurót, ráadásul gazdasági növekedésben elmaradt a másik három országtól a vizsgált időszakban. A szlovák feladványról lásd: Bod Péter Ákos – Neszmélyi György Iván – Pócsik Orsolya: Az euró és a szlovák gazdaság. *Közgazdasági Szemle*, 67. (2020), 4. 321–351.; Györfly Dóra: Structural Reforms in a Low-Trust Environment: The Case of Slovakia. In Benczes István (szerk.): *Deficit and Debt in Transition: The Political Economy of Public Finances in Central and Eastern Europe*. Budapest, CEU Press, 2014. 175–195.; Kollai István: Még titokkönyvként fekszik előttünk a Felföld. Magyarok és szlovákok a polgárok uniójában. *Kortárs*, 49. (2005), 7. 65–81.; Kollai István: The Traditionalism-Modernism Value Conflict in Hungary and Slovakia. A Comparative Analysis from a Longue Durée Perspective. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 28. (2020), 1. 29–44.

növekedés és jólét feltételei lehetnek hosszú távon.⁴ A tartós gazdasági növekedés gyökerei a gazdasági fejlettség strukturális és intézményi feltételeiben keresendők.⁵ E kötet ezért nagy hangsúlyt fektet a gazdasági növekedés és fejlődés fundamentális okainak feltárására és kritikai értelmezésére. Erőssége az a keret- és egyben értelmezési rendszer lehet, amelynek alkalmazásával azután az egyedi esetek mélyebben is vizsgálhatók.

Keretek, feltevések, korlátok

A kötet a gazdasági növekedés (és versenyképesség) azon makrogazdasági és intézményi kondícióira koncentrál, amelyek megteremt(het)ik a hosszú távon is fenntartható gazdasági (fel)fejlődés és transzformáció alapjait, lehetőségeit egy országban. E feltételek voltaképpen azok a támogató pillérek, amelyek a növekedési és fejlődési képességeket erősítik, és megoldást kínálnak a közép- és hosszú távon jelentkező, a globális gazdaság átalakulása jelentette és folyamatosan változó kihívások kezelésében (mint például a gazdasági válságoknak való ellenálló képesség erősítése).⁶ A kötet így elsősorban a növekedés nemzetgazdasági szintű intézményi feltételeit és támaszait tekinti át kritikusan a dinamikusan változó európai gazdasági integráció kontextusában.

A kötet az intézmények viszonylag széles értelemben vett értelmezése mellett száll síkra. Úgy értelmezi őket, mint a strukturált társadalmi interakciók szabályait. A vizsgálat kereteit az új intézményi gazdaságtan fogalomtára és módszertana alapján jelöltük ki. Az új intézményi elmélet annak felderítésével és magyarázatával foglalkozik, hogy egyfelől a különféle formális és informális intézmények miként jöttek létre, miként működnek és miként változnak, valamint másfelől, hogy ezen intézmények mi módon formálják a gazdasági aktorok közötti cserét és termelést, és hogy mindezek miként hatnak vissza az emberek által alkotott játékszabályokra.⁷

A világ országainak fejlődésbeli különbségeinek magyarázata nem redukálható néhány egyszerű összefüggésre vagy változóra.⁸ Egyszerre kell a gazdaságpolitikákat (mint például adóztatás) és az intézményi kontextust (például adórendszer, sőt adómorál) is vizsgálni és értékelni, elismerve, hogy e két dimenzió szorosan összetartozik, szorosan összefüggenek egymással, egymást közvetlen és közvetett formában is ala-

⁴ Szentés Tamás et al.: *Fejlődés. Versenyképesség. Globalizáció. I–II.* Budapest, Akadémiai, 2006.

⁵ Daron Acemoglu – Simon Johnson – James Robinson: Institutions as a Fundamental Cause of Long Run Growth. In Philippe Aghion – Steven Durlauf (szerk.): *Handbook of Economic Growth*. 1. Elsevier, 2005. 386–472.

⁶ Lásd: Halmai Péter: *Mélyintegráció.* Budapest, Akadémiai, 2020.

⁷ Claude Ménard – Mary M. Shirley: The Future of New Institutional Economics: From Early Intuitions to a New Paradigm? *Journal of Institutional Economics*, 10. (2014), 4. 541–565.; Claude Ménard – Mary M. Shirley: Introduction. In Claude Ménard – Mary M. Shirley (szerk.): *Handbook of New Institutional Economics*. Boston, MA, Springer, 2005. 2.

⁸ Dani Rodrik – Arvind Subramaniam – Francesco Trebbi: Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth*, 9. (2004), 131–165.

kítják.⁹ Az intézményi gazdaságtani vizsgálatok a fejlődés mibenlétének megértésében segíthetnek. A technológiai haladás vagy a felhalmozás mellett így a kutatás fókuszába az ezeket meghatározó fundamentális tényezők is bekerülnek. A középpontban tehát a tágran értelmezett intézmények vizsgálata áll, a gazdasági fejlődés dinamikus, nem pedig statikus magyarázatát ígérve. A kötetben – elsősorban a Nobel-díjas közgazdász, a néhai Douglass North nyomán – azt állítjuk, hogy az intézmények meghatározónak bizonyulnak abban, hogy valamely ország sikeres vagy sikertelen lesz-e a fejlődésben; hogy a növekedés vagy a stagnálás útjára lép-e.¹⁰ Az intézmények fontosságának tudatosítása azért lényeges, mert a fejlődési tapasztalatok arra utalnak, hogy „[a] fejlett országok a kivételt jelentik, nem pedig a szabályt”.¹¹

Sem a neoklasszikus közgazdaságtan, sem pedig az endogén növekedési elméletek nem tagadják ugyan az intézmények létét, ám feltételezik, hogy a csere és a termelés piaci viszonyok között valósul meg (amely önmagában is intézményként értelmezhető), sőt a tulajdonjogok teljes biztonsága érvényesül. A főáramú elméletek tehát az intézmények létrejöttével, változásával, a piaci viszonyokban vagy a tulajdonjogokban megfigyelhető eltérésekkel, változatokkal stb. nem foglalkoznak. E hiányt igyekszik kezelni az új intézményi gazdaságtan mindazon fogalmi apparátussal és elemzési eszközökkel, amelyeket az elmúlt három-négy évtizedben kifejlesztettek.

De ennél specifikusabb célokat (is) felvállal a kötet, hiszen végső soron a magyar gazdaságfejlődés elmúlt tíz esztendejére, a 2010 és 2020 közötti időszakra kíván reflektálni. A kötet ezért eredendően a makrogazdasági fenntarthatóság pilléreire (különös tekintettel a makrogazdasági környezetre, a strukturális reformokra, illetve specifikusan a költségvetési politikára és annak szabályrendszerére), illetve a gazdasági szabályozás mindazon intézményi támaszaira fókuszál, amelyek a gazdasági növekedés és versenyképesség támogatói lehetnek az új tagállamokban és különösképpen itt, Magyarországon.

A versenyképesség nem kizárólag vállalati, hanem makrogazdasági szinten is értelmezhető. A talán legismertebb definíció szerint egy állam versenyképessége „mindazon intézmények, politikák és tényezők köre, amelyek egy ország termelékenységét meghatározzák”.¹² A konceptualizáció szintjén tehát e megközelítésben a termelékenység az, ami közvetlen kapcsolatot teremt a gazdasági növekedéssel és jóléttel, így a versenyképesség és növekedés szoros egymásrautaltságát tételezi fel – még ha a korreláció adott esetben és időszakban nem is feltétlenül szoros, mint ahogyan azt az uniós magországok, illetve az új tagállamok legfrissebb adatai jelzik is (lásd az 1. táblázatot). Az operacionalizáció szintjén pedig a definíció maga kínál útmutatást arra vonatkozóan, hogy melyek azok a változók, amelyek növekedés és versenyképesség szimbiózisát megfoghatóvá, leírhatóvá és – reményeink

⁹ Nicolas Crafts: Post-Neoclassical Endogenous Growth Theory: What are Its Policy Implications? *Oxford Review of Economic Policy*, 12. (1995), 2. 30–47.

¹⁰ Lásd különösen: Douglass C. North: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

¹¹ Mary M. Shirley: Institutions and Development. In Claude Ménard – Mary M. Shirley (szerk.): *Handbook of New Institutional Economics*. Boston, MA, Springer, 2005. 611–638.

¹² WEF: *Global Competitiveness Report*. Geneva, World Economic Forum, 2015. 4.

szerint – magyarázhatóvá teszik. Következésképpen a kötet az intézmények és a köz-, illetve gazdaságpolitikák felől közelít választott témájához, Magyarország gazdasági növekedése elmúlt tíz esztendejének megértéséhez. A visegrádi négyes másik három állama, Csehország, Lengyelország és Szlovákia pedig referenciaként szolgálnak a régiós összevetésben.

Fontos feltételezése e munkának, hogy a makrogazdasági környezet részeként számon tartott intézmények maguk is változnak és változhatnak, ám e változás időben bomlik ki. A közpolitikák esetében pedig azzal a feltételezéssel élünk, hogy az állam nem passzív elszenvedője az eseményeknek, hanem aktorain keresztül és kapacitásának függvényében érdemben képes alakítani egy gazdaság szerkezetét és növekedési-versenyképességi kondícióit. A politikák esetében ezért a fókusz nem az üzleti ciklus kisimításának igényével fellépő automatizmusok leírásán és megértésén van, hanem a makrogazdasági környezetet érdemben változtató, a struktúraváltást előmozdító diszkrecionális döntéseken – azok korlátain és támogató feltételein.

Lényegi feltevés, hogy a gazdasági alkalmazkodás és szerkezetváltás nem értelmezhető azon köz- és gazdaságpolitikák nélkül, amelyeket egy ország demokratikusan megválasztott kormánya megvalósítani kíván. A vizsgálatban ezért az intézményi és szerkezeti adottságok megértésének igénye mellett erőtejesen megjelenik a *policy* szintű fókusz is, feltételezve, hogy maguk a politikákat keretező intézmények sem teljes mértékben exogének. Ilyenformán nemcsak az intézmények alakítják, formálják a gazdasági szereplők, valamint a kormányzati döntéshozók preferenciáit, hanem a választott közpolitikai megoldások maguk is hatással vannak a formális és informális intézményekre, mint például az új intézményi közgazdaságtani kutatások homlokterében álló tulajdonviszonyokra.

Adottságnak tekintjük, hogy Magyarország, illetve tágabban a visegrádi négyek az Európai Unió egységes piacának integráns részei. Ezért növekedési lehetőségeiket és versenyképességi kihívásaikat is ezen kontextusban célszerű értelmezni. A visegrádi négyek növekedési és versenyképességi makrogazdasági feltételeinek vizsgálatát ezért az európai gazdasági (és monetáris) integráció folyamatába ágyazottan, annak szerves részeként, az integráció jelentette korlátok és lehetőségek figyelembevételével végezzük el.

Szerkezet

A kötet első része a fejlődés, növekedés, versenyképesség elméleti-módszertani kérdéseivel foglalkozik. A bevezetőt követő *Intézmények és (új) intézményi megközelítés* című fejezet az új intézményi gazdaságtan önálló kutatási programmá szerveződésével, fejlődésével, főbb kutatási irányjaival és belső ellentmondásainak feltárásával indít. A referenciapont egyfelől a neoklasszikus gazdaságtan, másfelől az úgynevezett régi institucionalizmus. A fejezet második része az intézmények fogalmát járja körbe, elkülönítve a formális és az informális intézményeket, illetve – Williamson nyomán – az intézményi elemzés különböző szintjeit.¹³ Zárásként az intézményi elemzés három központi

¹³ Oliver E. Williamson: The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, 38. (2000), 3. 595–613.

koncepcióját, a tranzakciós költségeket, a tulajdonjogokat, valamint a szerződéseket vagy másként az intézményi elmélet úgynevezett „aranyhármását” tárgyaljuk.¹⁴

A *Gazdasági növekedés, gazdasági fejlődés és intézmények* című fejezet a gazdasági növekedés és fejlődés kérdéseit taglalja, elméleti nézőpontból. A fejezet a neoklasszikus növekedési elméletből kiindulóan tárgyalja a főáramú növekedésméletek feltételrendszerét, mechanizmusait és implikációit. A következő egységben az endogén növekedési modellek kritikai áttekintésére tesz kísérletet a fejezet, kitérve a humán tőke, a K+F vagy éppen az innováció szerepére. Ezeket követi North történeti institucionalista elmélete, amely az új növekedési elméletek magyarázatait tovább endogenizálja, és felteszi, hogy a fejlődésben a szélesen értelmezett intézményi infrastruktúra a meghatározó. A történelem azt mutatta meg, hogy nem magától értetődő, hogy a társadalom egésze szempontjából előnyös (jólétnövelő), termelékenységfokozó intézmények és szervezetek jönnek létre és tapadnak meg minden egyes országban. Ha valami, akkor ennek éppen az ellenkezője tűnik valóságosnak...

A *Növekedés és intézmények: empirikus igazolási kísérletek* című fejezet a gazdasági fejlődés és az intézmények kapcsolatát empirikus oldalról közelíti meg áttekintve mindazon kvantitatív tanulmányokat, amelyek érdemi kapcsolatot állapítottak meg e két változó között. Így kerülnek terítékre egyebek mellett a humán tőke, a tulajdonjogok, a jogrendszer, a társadalmi infrastruktúra, a gyarmati múlt, a politikai intézmények stb. Olyan módszertani problémákat is felvetünk, mint az endogenitás vagy az instrumentalizáció. A fejezet Rodrik növekedésdiagnosztikájával zár.¹⁵

A *Kormányzás és gazdasági fejlődés* című fejezet az intézményi elemzés egy szűkebb területét, a (gazdasági) kormányzás fogalomrendszerét és a gazdasági teljesítménnyel való kapcsolatát tekinti át. A fejezet a fejlődés gazdaságtanától indít és jut el a washingtoni konszenzuson át a jó kormányzás koncepciójáig, hogy azután magának a kormányzásnak – mint önálló koncepciónak – a sokféleségére és ellentmondásosságára mutasson rá. A fejezet külön is kitér a kauzalitás irányára a jó kormányzás, illetve a gazdasági növekedés és gazdasági fejlődés kontextusában, majd a kormányzás mérésének nehézségeit taglalja több mérvadó adatbázis áttekintésével (mint például a világbanki *worldwide governance* indikátor vagy a *doing business* index, továbbá a World Economic Forum Global Competitiveness Indexe). A fejezet a versenyképesség koncepcióját és mérési nehézségeit is felvázolja.

Az *Európai Unió gazdasági kormányzási rendszere* című fejezet a gazdasági kormányzást az Európai Unió kontextusában tárgyalja. Az unió gazdasági kormányzása a Gazdasági és Monetáris Unió bevezetésével került a tudományos kutatások és a közérdeklődés fókuszába. A GMU felállítása utáni első 15 esztendőben elsősorban (sőt szinte majd kizárólagosan) a tagállami költségvetési politika fegyelmeinek megteremtésére koncentrált az unió, ennek a célnak rendelve alá a kormányzást is. A fejezet első része ezért a korai szabályozással foglalkozik. A 2008. évi globális pénzügyi válság, majd

¹⁴ Ménard–Shirley (2014): i. m. 541–565.

¹⁵ Dani Rodrik: Goodbye Washington Consensus? Hello Washington Confusion? *Journal of Economic Literature*, 44. (2006), 4. 973–987.

különösen a 2010 és 2012 közötti európai adósságválság drámaian átszabta a kormányzás rendszerét az unióban. A fejezet második (nagyobb) egysége ezekre a változásokra koncentrál, külön is kitérve az európai szemeszterre, valamint a makrogazdasági egyensúlytalansági eljárásra. Habár a fejezet az EU kormányzásának értékelését vállalja fel, zárásként a makrogazdasági egyensúlytalanság-mechanizmushoz nagyban hasonlító, a Nemzetközi Valutaalap 4. cikke szerinti gazdaságpolitikai ajánlásokat tekintjük át kritikailag – tekintettel arra, hogy Magyarország 2008. évi válságkezelésében is – az EU mellett – az IMF játszotta a főszerepet.

A kötet második része – amely már konkrétan is Magyarország elmúlt tíz esztendejének főbb eseményeit és trendjeit dolgozza fel – a 2008. évi válsággal, illetve válságrendezéssel indul, bemutatva az IMF és az EU által kínált pénzügyi segítségnyújtást és a cserébe elvárt kondicionalitásokat. Majd a 2010 nyarán kormányra került erők válságkezelő akcióit, illetve a nemzetközi szervezetekkel való ellentmondásos viszonyát elemzi. A fejezet hosszabban is tárgyalja a Széll Kálmán Tervet szembesítve vállalt céljait az elért eredményekkel *Az Európai Unió gazdasági kormányzási rendszere* című fejezet végén tárgyalt nem keynesi hatások perspektívájában.

Az *Új utakon: nem szokványos gazdaságpolitika* című fejezet az Orbán-kormány gazdaságpolitikai irányváltásait tárgyalja négy fő területre kiterjedően: az adórendszer átalakítása (különadók alkalmazása, egykulcsos szja és családi adókedvezmények bevezetése), a rezsziárcsökkentés, a közfoglalkoztatás intézményesítése, valamint a kormány külföldi működő tőkéhez való viszonya és különösen a stratégiai partnerségi program elindítása. A gazdaságpolitikai fordulat elemzését kiegészíti (a fejezet zárásaként) a gazdasági és politikai intézményrendszer minőségi ismérveinek vizsgálata, támaszkodva a *Kormányzás és gazdasági fejlődés* című fejezetben megismert világbanki indikátoregyüttesre.

A záró, *Újabb fordulatra várva. Magyarország a koronavírus-járvány előtt...* című fejezet a koronavírus-járvány fellépte előtti időszakot tekinti át. Előbb a World Economic Forum és a Magyar Nemzeti Bank intézményi minőség mutatóin keresztül reflektál a magyar gazdaság állapotára, rámutatva a munkaintenzív termelésről a technológiaintenzív termelésre való áttérés intézményi korlátaira, hiányosságaira. A versenyképesség kérdését a beruházási oldal irányából közelíti meg a fejezet, majd pedig a kormányzati preferenciákat, illetve azok változásait az éves költségvetésekből bontja ki. Végül az Európai Unió többéves pénzügyi keretterve kerül terítékre, bemutatva az új (2021–2027) pénzügyi terveket, illetve részleteiben is tárgyalva a magyar nettó pozíció állását és kilátásait mint az utóbbi évek legfontosabb növekedési forrásait.

A II. rész elemzései során közvetlenül is felhasználtuk mindazon jelentéseket, elemzéseket, háttéranyagokat, amelyeket az I. részben kritikailag ismertettünk. Így különösen az Európai Bizottság éves országjelentéseit és makrogazdasági egyensúlytalansági jelentéseit, az IMF 4-es cikk szerinti gazdaságpolitikai ajánlásait, a nagy nemzetközi szervezetek elemzéseit és rangsorait mint a világbanki *worldwide governance* indikátor vagy a *Doing Business Report*, illetve a World Economic Forum globális versenyképességi indexét, továbbá a magyar kormány és az MNB hivatalos dokumentumait, jelentéseit stb.

I. rész
A fejlődés intézményi támaszai

Vákát

Intézmények és (új) intézményi megközelítés

Az, hogy az intézmények – így vagy úgy, de – számítanak, ma már közhelyszámba megy a társadalomtudományokban.¹⁶ A politikatudósok már több évtizede az intézményi vizsgálatot állították a tudományos érdeklődés fókuszába – ezt a tényt hangsúlyozza mások mellett Aspinwall és Schneider.¹⁷ De a közgazdaság-tudományban is már évtizedekkel ezelőtt megjelent a kutatási irány, még ha a főáramot (szemben a politikatudománnyal) nem is azonosíthatjuk vele. Acemoglu, Johnson és Robinson¹⁸ például explicit módon is vallják, hogy *az intézmények számítanak*, sőt ha a gazdasági fejlődés sikerének vagy kudarcának megítéléséről kell állást foglalni – hosszú távú perspektívában –, akkor valójában csak az intézmények számítanak kiszorítva az olyan egyéb közkedvelt magyarázatokat, mint a földrajzi elhelyezkedés és adottságok vagy a kultúra.¹⁹

Am – mint Csaba érvel – önmagában annak állítása, hogy az intézmények számítanak, nem elégséges feltétele az újszerűségnek és relevanciának.²⁰ Ez ugyanis a „pénzügyi válságot és a világvármányt követően [...] már a jó modor részének tekinthető. Épp ezért az állítás kiürült, önmagában semmire sem kényszerít sem a feltételezések, sem az elemzési eszközök, sem az alkalmazás területén.” Ami igazán számít, az az, hogy az intézmények egyben perdöntők is a sikerben, így különösen a sikeres gazdasági fejlődésben, átalakulásban. Az intézményrendszer ezért nemcsak egyike a megannyi változónak, hanem ez (lesz) az a változó, ami igazán számít a siker megítélésében.²¹ Így válik perdöntővé annak kérdése is, hogy adott intézmény illeszkedik-e a többihez, illetve hogy pontosan miként illeszkedik az őt befogadó gazdaság szélesen értelmezett kontextusához, igényeihez, hagyományaihoz, elvárásaihoz. Csak azért, mert egy adott intézmény létrejön, létezik, soha nem lehet egyben garancia is a sikerre.

A piaci és a nem piaci intézmények együtt, egymás mellett léteznek, legyen szó fejlett vagy fejlődő gazdaságról. A különféle intézményi formák egyfelől versengenek egymással a termelés és az erőforrások allokálásának koordinálásában, másfelől ki is egészítik egymást, együtt alkotnak egészet, rendszert. A gazdasági fejlődés elemzése ezért nem lehet teljes vagy releváns e sokszínű és komplex szerveződési forma vizsgálata

¹⁶ Sőt fontosságukat a nemzetközi pénzügyi intézetek is elfogadják, lásd különösen World Bank (1998). A tanulmány *Beyond the Washington Consensus: Institutions Matter* címmel jelent meg.

¹⁷ Mark D. Aspinwall – Gerald Schneider: Same Menu, Separate Tables: The Institutional Turn in Political Science and the Study of European Integration. *European Journal of Political Research*, 38. (2000), 1. 1–36.

¹⁸ Acemoglu–Johnson–Robinson (2005): i. m. 402.

¹⁹ A földrajzról lásd különösen: Jeffrey D. Sachs: Government, Geography and Growth. The True Drivers of Economic Development. *Foreign Affairs*, 91. (2012), 5. 142–150.; Jeffrey D. Sachs: Institutions Matter, but Not for Everything. *Finance and Development*, 2003. június. 38–41.

²⁰ Csaba László: Az intézményi gazdaságtan megújulása. *Közgazdasági Szemle*, 68. (2021), 1. 23.

²¹ Hasonlóképpen érvelt korábban Rodrik, Subramaniam és Trebbi is, akik már munkájuk címében állást foglaltak: *Az intézmények minősége mindennekfelett* (Rodrik–Subramaniam–Trebbi [2004]: i. m.).

nélkül.²² E kötet is az intézményi sokszínűséget vizsgálja hangsúlyozva a versengés, illetve a komplementaritás fontosságát, és – a kötet második felében – egyben azt is megmutatja egy konkrét eseten, hogy mindezt miként teszik, miként alakítják, formálják egy konkrét állam (Magyarország) fejlődési pályáját és kilátásait.

Új intézményi gazdaságtan

„Az új intézményi gazdaságtan [az a tudományág, amely] az intézményeket, illetve az intézmények szervezeti formákkal való interakcióit tanulmányozza.”²³ Vagy röviden: az az irányzat, amely explicit módon emeli be az intézményi elméletet a közgazdaságtudományba.²⁴ A modern kapitalizmus fejlődéstörténete ezért egyben az intézmények fejlődéstörténete. Az intézmények értelmezése, magyarázata természetesen továbbra is sokféle, sokszínű és korántsem teljességgel egységes. A northi értelmezési tartomány lett azonban az, ami meghatározóvá vált a közgazdaságtudományi diskurzusban is,²⁵ így e kötetben is ezt a kutatási irányt (és szélesebben az új intézményi gazdaságtant) követjük.

Az új intézményi (köz)gazdaságtan az 1970-es évek közepén indult, és mára sikeres önálló kutatási programként jegyzik. Mostanra azt sem vitatják el tőle, hogy a közgazdasági főáram része volna. Ezt egyebek mellett az is jelzi, hogy negyedszázad alatt négy Nobel-díjast is adott a kutatási program: Ronald Coase (1991), Douglass North (1993), Oliver Williamson és Elinor Ostrom (2009), és ott van a főáramú folyóiratokban, valamint jelentősen kihat a közpolitika-formálásra is. (De bizonyos megszorításokkal idesorolható a 2019. évi két fejlődésgazdász díjazott is: Esther Duflo és Abhijit Banerjee is.) És míg az 1990-es évtized meghatározó gazdaságpolitikai paradigmája a washingtoni konszenzus volt, addig 2002-ben a Világbank már az intézményeknek a fejlődésben betöltött meghatározó szerepét vizsgálta éves jelentésében,²⁶ ami azóta is szilárdan tartja magát.

Az új intézményi gazdaságtan felemelkedéséhez és sikeréhez természetesen az is kellett, hogy az 1970-es évekre a neoklasszikus gazdaságtan expanziója megtorpanjon. A neoklasszikus ökonómia egyszerűen vak volt az intézményekre abban az értelemben, hogy feltételezte: azok hatékonyak, máskülönben nem is léteznének. Így vizsgálódásuk fókuszába a hatékony intézményi működés feltételei kerültek. A neoklasszikusok sem vonták kétségbe, hogy a létrejövő *status quo* kollektív választás eredménye (amelyet egyben potyautas magatartás is kísérhet), de feltételezték, hogy az adott közösségben (különösen demokráciákban) az aktorok közötti verseny (ideértve a politikai pártokat is)

²² Justin Lin – Jeffrey Nugent: Institutions and Economic Development. In Hollis Chenery – T. N. Srinivasan (szerk.): *Handbook of Development Economics*. III. Elsevier Science B.V., 1995. 2303–2372.

²³ Ménard–Shirley (2005): i. m. 1.

²⁴ Douglass C. North: Institutions and Economic Theory. *American Economist*, 36. (1992), 1. 3–6.

²⁵ Janine Aron: Building Institutions in Post-Conflict African Economies. *WIDER Discussion Paper*, no. 2002/124 (2002. december).

²⁶ World Bank: *World Development Report 2002: Building Institutions for Markets*. Oxford, Oxford University Press, 2002.

végül olyan döntést eredményez, amelynek eredője a hatékony intézmény. Ha ugyanis valamely intézmény nem volna hatékony, akkor minden helyzetben akadna olyan új belépő, amely vagy aki jobb minőséget produkálva többlethozamot képes elérni.²⁷ Becker számára az ideális politikai rendszer is egy szabadversenyos piachoz hasonlítható, ahol a választói akarat érvényesülése okán a kimenet mindig hatékony. Csak a leghatékonyabb pártok maradhatnak életben – véli, és így a politikai kimenet is szükségszerűen hatékony.

Mint Joskow²⁸ fogalmaz, a csökkenő hozadék elve a neoklasszikus gazdaságtan esetében is egyértelműen érvényesülni látszott. Azokat az eredményeket, amelyeket viszonylag könnyebben elérhetett a főáram, elérte, begyűjtötte. A megmaradó kérdésekre azonban már sokkal nehezebbnek tűnt a válaszadás. Márpedig kérdések maradtak bőven. Sem azzal nem tudott mit kezdeni a főáram, hogy miért sikeres a vertikális integráció (hiszen a vállalatot pusztán termelési függvénynek tekintette), sem azzal, hogy miért mutat drámaian eltérő képet az állami szerepvállalás sikerrátája a világban, ha amúgy – a neoklasszikus ökonómia feltételezése szerint – az állam jóságos tervezőként rendre a köz érdekében hozza meg döntéseit és e szerint is cselekszik.

A neoklasszikus gazdaságtannal így sajátos viszonyt alakított ki az új intézményi gazdaságtan. Fontos, hogy szemben például a Thorstein Veblen vagy John Commons neveivel fémjelzett régi institucionalizmussal az új intézményiek nem helyezkedtek szembe a neoklasszikus gazdaságtannal, elfogadták annak eredményeit, sőt alkalmazzák annak elméleteit és analitikai eszközeit is. Az új intézményi gazdaságtan például elfogadja a verseny és a szűkösség feltevéseit, de elutasítja a tökéletes informáltságot, az instrumentális racionalitást vagy a zéró tranzakciós költségek feltevéseit. Teszi ezt azon az alapon, hogy az egyének informáltsága a legtöbb esetben nem teljes, döntéseikben rendre bizonytalansággal kénytelenek szembesülni az aktorok. Hogy mérsékeljék e bizonytalanságot, és javítsák saját döntéseik várható eredményét, információt gyűjtenek, ami azonban költségekkel jár. A bizonytalanság mérséklésére intézményeket hoznak létre csökkentve a tranzakciós költségeket. Az új intézményi megközelítés tehát nagyon is tisztában van a főáramú paradigma korlátaival és korlátosságával, ám nem elutasítani, mint inkább kiegészíteni kívánja azt. Az új intézményi gazdaságtan tehát nem kívülről tekint a főáramra, hanem annak integráns része kíván lenni, belülről igyekszik azt konstruktív módon kritizálni és egyben megújítani.²⁹

A neoklasszikus gazdaságtan olyan statikus elméletet kínál, amely az erőforrás-allokáció hatékonyságának kérdését egy adott pillanathoz köti és értelmezi, mindeközben pedig súrlódásmentes piacokat feltételez. A súrlódások azonban nagyon is részei a valós világnak, amelyeket le kell írni, meg kell érteni és meg kell magyarázni. Ebben segítenek az olyan koncepciók, mint az intézmények vagy a tranzakciós költségek. A statikusság mint feltevés azért is komoly kihívást jelent az elemző számára, mert a világ folytonosan

²⁷ Gary Becker: Competition and Democracy. *Journal of Law and Economics*, 1. (1958), 105–109.

²⁸ Paul L. Joskow: Introduction to New Institutional Economics: A Report Card. In Éric Brousseau – Jean Michel Glachant (szerk.): *New Institutional Economics: A Guidebook*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008. 2.

²⁹ Joskow (2008): i. m. 4.

változik. Így a gazdaságok elemzése statikus elmélettel reménytelen vállalkozás. Ahogyan esélytelen a relevancia biztosítása a közpolitika-formálás szintjén is, ha az elemző figyelmen kívül hagyja a dinamikát, a változást. Sőt a statikus megfigyelésre építő gazdaságpolitikai ajánlások nem ritkán félrevezetők, károsak is lehetnek.³⁰

Ekképpen válhatott a dinamika, a bizonytalanság és a korlátozott racionalitás a gazdasági elemzések központi elemévé immáron a főáramban is, köszönhetően az új intézményi elméletnek. Az új institucionalisták így egyszerre vezetnek be új eszközöket és technikákat a vizsgálatba, illetve terjesztik ki vizsgálatuk határait olyan új területekre, amelyekre a neoklasszikus gazdaságtan korábban vagy nem merészkedett ki, vagy nem is akart érdeklensége okán. A neoklasszikus ökonómia elméletei és módszerei határainak kitágítása során az új intézményiek olyan más tudományterületekkel is termékeny kapcsolatba kerülnek, amelyektől a főáram korábban élesen elzárkózott. Ilyennek tekinthető különösen a gazdaságtörténet, a vállalat-gazdaságtan, a fejlődés-gazdaságtan, a politikai gazdaságtan, a közösségi gazdaságtan, a közösségi választások gazdaságtana, de akár a viselkedés-gazdaságtan is. De a gazdaságtudományok területén kívülről is merít az új gazdaságtan, így különösen a jogból, a történelemből, a politikatudományból, a szociológiából és legújabban a kognitív tudományokból. Fontos felismerésük, hogy a gazdasági élet szabályszerűségei nem szükségszerűen mutatnak az általánosíthatóság felé. Náluk a relevancia kérdése mindig kontextusfüggő. A neoklasszikusok úgy alkottak elméletet a gazdaságról, hogy eltekintettek az intézményektől. Az új intézményi gazdaságtan művelői ugyanakkor egyszerre kínálnak elméletet és mutatnak érzékenységet az intézményekre, azok változásaira és hatásaira.³¹ Mindazonáltal miközben a különféle intézmények gazdasági teljesítményre gyakorolt hatását vizsgálja az új intézményi megközelítés, azonközben nem minden intézménnyel és nem is mindenféle teljesítménnyel foglalkozik. Az új intézményi gazdaságtan ugyanis igyekszik pontosan lehatárolni vizsgálódásának horizontját és relevanciáját.³² A neoklasszikus és az új intézményi gazdaságtan egyszerűített összehasonlítását mutatja a 2. táblázat.

2. táblázat: A neoklasszikus gazdaságtan és az új intézményi gazdaságtan összehasonlítása

Neoklasszikus gazdaságtan	Új intézményi gazdaságtan
Nincsenek tranzakciós költségek Tökéletes informáltság	Pozitív tranzakciós költségek Nem tökéletes informáltság
Teljes racionalitás	Korlátozott racionalitás
Homogén aktorok	Heterogén aktorok
Intézmények adottak	Endogén intézmények
Optimalizáló magatartás	Nem (szükségszerűen) optimalizáló magatartás

³⁰ Douglass C. North: Institutions and the Performance of Economies over Time. In Claude Ménard – Mary M. Shirley (szerk.): *Handbook of New Institutional Economics*. Boston, MA, Springer, 2005. 21–30.

³¹ Richard Langlois: *Economics as a Process: Essay in the New Institutional Economics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1986. 5.

³² Joskow (2008): i. m. 1–20.

Neoklasszikus gazdaságtan	Új intézményi gazdaságtan
Walrasiánus (általános egyensúlyi modellek)	Nem szükségszerűen walrasiánus
Matematikai eszközök és modellek	Matematikai eszközök és modellek mint lehetőség

Forrás: Duarte Leite – Sandra T. Silva – Óscar Afonso: Institutions, Economics and the Development Quest. Porto. *FEP Working Papers*, no. 457. (2012. április). 5.

Az új intézményi elmélet azonban maga sem egységes, koherens kutatási program. Olyan decentralizált kutatási irány, amely „bizonyos értelemben még most is inkább egy mozgalom, semmint egy [kutatási] terület”.³³ A neoklasszikus gazdaságtannal ellentétben tehát nem egy jól körülírt, integrált elméletről van szó, hanem különféle irányokból táplálkozó, gyakran egymással is vitázó kutatási programról. Nem általános elmélet, hanem sokkal inkább olyan vizsgálati keret, „amelyben újszerűen vizsgálhatók a gazdasági jelenségek”.³⁴ A sokszínű és heterogén kutatási program közös nevezője, hogy (1) az intézmények számítanak, (2) az intézményi struktúra és a gazdasági viselkedés (és teljesítmény) kapcsolata kitüntetett figyelmet érdemel, (3) e viszonyrendszer és maguk az intézmények is elemezhetők a gazdasági elmélet által – sőt maguk is a gazdasági elmélet szerves részét képezik.³⁵

Az új intézményi gazdaságtan mint kifejezés Williamson munkájához köthető, aki azzal az egyértelmű igénnyel vezette be a fogalmat, hogy jelezze az új kutatási program elkülönülését az úgynevezett régi intézményi vizsgálódásoktól.³⁶ A régi intézményiek a gazdaságot a maga intézményi gazdagságában ragadták meg, de nem éltek az elméletalkotás lehetőségével. Habár rengeteg megfigyelést és leírást végeztek, sokféle tény és adatot rögzítettek (vagyis rendkívül erősnek bizonyultak az empiriában, ami különösen Mitchell munkásságának köszönhető), ám megfigyeléseik eredményeit nem integrálták egy saját intézményi elméletbe. A neoklasszikus gazdaságtant teljesen érintetlenül hagyta a régi intézményi iskola működése, utóbbi semmilyen érdemi formában nem volt képes gazdagítani a főáramot.³⁷

De Hodgson azt is feljegyzti, hogy maga a neoklasszikus ökonómia is jelentős változásokon ment keresztül az 1980-as évektől kezdve, amikor is az egyensúlyi elmélet és elemzés a túlzó leegyszerűsítések okán komoly kihívásokkal és kritikákkal szembe-

³³ Ménard–Shirley (2014): i. m. 542.

³⁴ Eric Brousseau – Jean-Michel Glachant: A Road Map for the Guidebook. In Eric Brousseau – Jean-Michel Glachant (szerk.): *New Institutional Economics: A Guidebook*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008. xxxix.

³⁵ Rudolf Richter: The New Institutional Economics: Its Start, Its Meaning, Its Prospects. *The European Business Organization Law Review*, 6. (2005), 2. 161.

³⁶ Oliver E. Williamson: *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications: A Study in the Economics of Internal Organization*. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship, 1975.

³⁷ Ronald Coase: The New Institutional Economics. *American Economic Review*, 88. (1998), 2. 72.; Hodgson (Geoffrey Hodgson: Institutional Economics into the Twenty-First Century. *Studi e Note di Economia*, 14. [2009], 1. 3–26.) ugyanakkor visszautasítja, hogy a régi intézményi elmélet ateoretikus vagy netalán antielmélet lett volna.

sült.³⁸ Az általános egyensúlyi elmélet mellett mindinkább a játékelmélet került előtérbe, amely a világot strukturáltan, szabályok által vezérelve ragadja meg, és mint ilyen jóval nyitottabb az intézmények felé. A neoklasszikus ökonómia teljes racionalitás feltevését is támadások érték, különösen a viselkedés-gazdaságtan megerősödésével. A preferenciák endogén volta is mind elfogadottabbá vált a főáram bizonyos köreiből. E folyamat részeként az evolúciós és intézményi gazdaságtan is termékenyítőleg hatott a főáramra, új utakat és szemléletet nyitva meg azon belül.

A neoklasszikus gazdaságtan vezető szerepét ugyan nem törték meg e változások, de ma már hegemoniáról sem lehet beszélni. Colander fogalmazta meg a tételt, miszerint miközben a közgazdaságtan egyre technikaibbá válik – köszönhetően elsősorban a számítástudomány és -technika fejlődésének –, a deduktív formalizmus mind kevésbé lesz meghatározó, és ezzel együtt folyamatosan értékelődik fel a nagy kapacitású adatelemzői háttérrel igénylő empirizmus. A deduktív megközelítés térszűkítését egyebek mellett az is jelzi, hogy a közgazdaság-tudományt művelők (különösen a fiatalabb generációk képviselői) mind bátrabban szakítanak a tudomány korábban sérthetetlennek hitt „szentháromságával”, azaz a racionalitás, mohóság és egyensúly feltevésével. Helyette egy jóval szélesebb alapon megfogalmazódó (vagy inkább újrafogalmazódó) közgazdaságtan bontakozik ki, amely a tervszerű/tudatos magatartás, felvilágosult önérték és fenntarthatóság hármasa irányába mozdul el. Colander úgy véli, hogy a viszonylag „egyszerű” rendszerek tanulmányozása felől a komplex rendszerek megértése irányába mozdult el a tudomány, amelyben a kizárólag mikroalapozású deduktív elemzés természetszerűleg nem lehet megfelelő eszköz. Ehelyett számolni kell a kontextualitással, amely egyben a létező rendszerek megismerésének lehetőségét is megteremti. „Ezek a változások elvezetnek a közgazdaságtan egy olyan értelmezéséhez, amely a sziporkázóan éleselméjű szereplők információgazdag környezetben történő tanulmányozását vállalja, egy olyan irányba, amelyben a közgazdaságtan az észszerűen cselekvő egyéneket információszegény környezetben tanulmányozza.”³⁹

A fősodor medre az új évezredre egyértelműen kiszélesedett. Mindazon áramlatok megjelennek benne, amelyek készek a főáram bizonyos feltevéseit (és akár módszertanát) is elfogadni, míg másokat úgy vetnek kritika alá, hogy egyben megoldást is kínálnak a feltárt hiányosságokra.⁴⁰ Az új intézményi gazdaságtan is ilyen konstruktív és termékeny paradigmának tekinthető. E folyamatban központi szerepet játszott az a mind

³⁸ Geoffrey Hodgson: Evolutionary and Institutional Economics as the New Mainstream? *Evolutionary and Institutional Economic Review*, 4. (2007), 1. 7–25.

³⁹ David Colander: The Future of Economics: The Appropriately Educated in Pursuit of the Knowable. *Cambridge Journal of Economics*, 29. (2005), 6. 927–941.

⁴⁰ De Vroey és Pensieroso (Michel de Vroey – Luca Pensieroso: *The Rise of Mainstream in Economics*. Discussion Paper, 26. Université Catholique de Louvain, 2016) ugyanakkor úgy érvel, hogy a fősodor olyan igazolási kísérlet vagy jelenség, amely a jó gyakorlatok előírását tartja feladatának. Ők a közgazdaság-tudomány fragmentálódásaként azonosítják a fősodor kiszélesedését az egyes részek fókuszának és vizsgálati módszereinek beszűkülése mellett.

általánosabbá váló felismerés, hogy az információ maga is olyan szűkös jószág, amelynek megszerzése és feldolgozása költséget ró a gazdasági szereplőkre.

Joskow összefoglalóan az alábbi pontokban rögzítette az új intézményi gazdaságtan képviselőinek közös nézeteit (kutatási téma definiálása és a kutatási módszer):⁴¹

1. Az intézmények hatása a gazdasági teljesítményre. A gazdasági teljesítmény javítására fogantatott közpolitikák hatásossága az intézményi háttértől függ.
2. Az intézményi elemzésben is érvényesül a neoklasszikusoknál megszokott szigorú és pontos elméleti és módszertani igényesség; egyben felismerve, hogy egyéb, más, új eszközök használata is indokolt lehet az intézmények működésének és a gazdasági teljesítményben kimutatott eltérések megértésében.
3. Az elmélet és empirikus kutatás erőteljes egymásra hatása, interakciója (az elmélet által azonosított kapcsolatok empirikus igazolásának igénye, illetve az empirikus megfigyelések és anomáliák által felvetett kérdések elméleti igényű megválaszolása).
4. Interdiszciplinaritás az intézmények szerepének megértésében, hatásuknak a gazdasági teljesítményre és fejlődésére gyakorolt vizsgálatában.
5. Hosszabb távú dinamikus szempontok érvényre juttatása a kutatásban, különösen a technológiai változás, az innováció szétterjedése és az intézmények ezekre gyakorolt hatása.
6. Az intézmények vizsgálata által a megszokottnál jóval szélesebb körű alkalmazások és vizsgálatok eltérő gazdasági, politikai, kulturális kontextusokban (különböző fejlettségű, politikai berendezkedésű stb. országok tanulmányozása).
7. Az intézményi elemzés egyszersmind érzékeny a kormányzat szerepének és a politikai intézményeknek a közpolitika-formálásban és -végrehajtásban betöltött szerepére (anélkül, hogy saját politikai agendája volna).

De maga az új intézményi gazdaságtan is jelentős változásokon esett át az elmúlt évtizedekben. Eleinte az intézményeket „pusztán” az egyéni döntések egy további korlátjaként értelmezve azt feltételezték az új intézményiek – a neoklasszikus gazdaságtan hatása alatt –, hogy az intézmények olyan korlátok, amelyeket az egyének maguk alkotnak annak érdekében, hogy a társadalmi interakciók strukturálhatóvá váljanak. A kauzalitás iránya e szerint az egyéntől mutat az intézmények felé. *A mi volt a kezdetekben* (lásd még: természeti állapot) kérdésre ugyanakkor nem kívántak vagy nem tudtak választ adni. Williamson maga is azt feltételezte, hogy a piac olyan adottság, ami a kezdetektől létezett.⁴² Az egyének pedig azután interakciókba kezdtek az adott természetes keretek között (például vállalatokat létesítettek). Azzal azonban Williamson már nem foglalkozott,

⁴¹ Joskow (2008): i. m. 4–5.

⁴² Williamson (1975): i. m.

hogy maga a piac is voltaképpen egy (meta)intézménynek tekinthető, holott a piac mint (meta)intézmény gondolata már Adam Smith (1776) *magnum opus*ában is megjelent.⁴³

Az „intézmény egyenlő (gazdasági) korlát” kezdeti leegyszerűsítést ezért nem véletlenül kritizálták a régi institucionalizmus képviselői, mint Hodgson (1993) vagy Khalil (1995). A régiek ugyanis jóval hangsúlyosabb szerepet tulajdonítottak az intézményeknek azt állítva, hogy az egyének kognitív képességeit végső soron ezek határozzák meg. Nem véletlen tehát, hogy azt is evidensnek vették a régi intézményi iskola képviselői, hogy a preferenciák nem lehetnek adottak, azok endogén voltát tételezték ezért fel.

A *New Palgrave* (régii) intézményi gazdaságtan szócikkét elemezve Csaba,⁴⁴ a szócikk szerzője, Warren Samuels alapján arra jutott, hogy a régi „intézményi irányzat a makrogazdaság szervezetére, erőviszonyaira, a társadalmi folyamatokkal való kölcsönhatásra, valamint a kormányzati szerepvállalás különböző célszerű(tlen) formáira összpontosít, szemben az egyéni jóléttel és a hatékony forráselosztás általános (mikro)ökonómiai alapelveivel és szempontjaival”. Ezzel szemben az intézményi gazdaságtan új vonulata (immáron egy másik szócikk szerint) adottságnak veszi az intézményeket, és azt vizsgálja, hogy azok miként befolyásolják az egyének döntéseit. „Nehéz nem látni, [...] hogy ez utóbbi törekvés a főáram, mindenekelőtt a mikroökonómia fölvetéseivel rokon, ennek szemüvegén keresztül és eszközei révén értelmezi az ismétlődő játék szabályait. Vagyis: az oksági folyamatot épp fordítva írja le.”

A két intézményi iskola közötti határvonalak mindazonáltal oldódtak is valamelyest. Az 1990-es évektől kezdve – mások mellett Greif⁴⁵ vagy Knight⁴⁶ és a legtöbbször által ismert North munkáinak köszönhetően – a történelmi perspektívát nem elhagyva, az új intézményi iskolán belül is markánsan megjelent az az irányzat, amely a kognitív képességek, az ideológia, a hitek vagy éppen a kultúra stb. témáival foglalkozott.⁴⁷ A Douglass North kései munkáiban mind kiemeltebb szerephez jutó közös kulturális örökség a North nevével fémjelzett történelmi-intézményi vizsgálatot mind közelebb hozta a régi intézményi gazdaságtanhoz, jelezve, hogy az éles választóvonal régi és új intézményi közgazdaságtan között halványult. Kolozsi ugyanakkor – helyesen – kiemeli, hogy a gazdaságtörténet nem azonos az intézményi gazdaságtannal, ám létezik olyan közös metszetük, amely alapján a gazdaságfejlődés mint történelmi folyamat egyben az intézményi infrastruktúra fejlődését, alakulását is jelenti.⁴⁸ A történetiség így nem egyszerűen csak a deduktív

⁴³ Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London, W. Strahan and T. Cadell, 1776.

⁴⁴ Csaba (2021): i. m. 15.

⁴⁵ Avner Greif: Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies. *Journal of Political Economy*, 102. (1994), 5. 912–950.

⁴⁶ Jack Knight: Social Institutions and Human Cognition. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 153. (1997), 4. 693–699.

⁴⁷ Ezen évekből lásd még különösen: Arthur Denzau – Douglass C. North: Shared Mental Models: Ideologies and Institutions. *Kyklos*, 47. (1994), 1. 3–31.

⁴⁸ Kolozsi Pál: Közgazdaságtani megújulás: a történelem és az intézmények jelentősége. *Köz-gazdaság*, 4. (2018a), 84–92.